

הארכיון העירוני בירושלים

מנחם לוי

למן הימים הראשונים להקמתו, ב־1963, ביוזמתו של ד"ר אלכס ביין, נתגבשה תפיסה של הקף פעילות נרחב של הארכיון העירוני בירושלים, לפיה הוא יכנס חומר ארכיוני לתולדות העיריה ולתולדות העיר, שכונותיה, מוסדותיה, אגודותיה ואישיה למעט חומר של מוסדות המדינה, ההסתדרות הציונית ומפלגות. ניתנה עדיפות לאיסוף חומר המצוי בעיר ובארץ, אך נשקלה בחיוב פעילות בעולם כולו לאיתור חומר בעל-ערך. כמו־כן ניתנה הדעת לצורך בקיום אוספים דוקומנטאריים משלימים כגון אוספי צילום, מפות, מודעות, סרטי קול ודברי דפוס וכן חומר מוזיאוני, כגון: חותמות, מטבעות, מדליות וכד'. הארכיון נחשב חלק אינטגרלי ממערכת הארכיונים הציבוריים בישראל ובאופן פורמאלי הוא סניף של גנזך המדינה.

הארכיון פעל בשנותיו הראשונות לכינוס חומר ארכיוני שנמצא בעיריה, אצל ועדי שכונות, במוסדות-ציבור ותיקים וכידיים פרטיות.

הושם דגש על פעולת האיסוף והכינוס מתוך ידיעה ברורה שבארכיונאות פועל הזמן תמיד לרעה, שכן חומר ארכיוני נשמר על-ידי אנשים שאינם מודעים לערכו ההיסטורי. פעלנו רבות להשיג חומר במוסדות היישוב הישן – הועד הכללי כנסת ישראל, שרידי הכוללים הוותיקים, ישיבות וכד'. חומר רב עדיין קיים ברשות גופים אלו אך בשל שיקולים פוליטיים הם מסרבים להפקידו בארכיון ציבורי או אפילו להרשות צילום שלו. כך שההשגים בתחום זה היו דלים למדי. עיקר ההשגים היה הצלת הארכיונים השכונתיים הוותיקים שנשמרו בידי צאצאי העסקנים וממשיכיהם – ארכיוני בית-הכרם, בית וגן, תלפיות, קרית-משה, גאולה, זכרון-משה ונחלת-אחים.

יחס אוהד לארכיון גילו המוסדות הכלכליים החשובים – לשכת המסחר, התאחדות בעלי-מלאכה והתאחדות בעלי-תעשייה, שהפקידו חומר ארכיוני בעל ערך היסטורי בארכיון העיר. בית-הספר 'בצלאל' שהתקשה לקיים ארכיון היסטורי עצמי ניאות ברצון להפקיד את ארכיונו הישן אצלנו ועל זה נוסף ארכיונו הפרטי של פרופ' בוריס שץ, שהופקד על-ידי בנו, בצלאל שץ. אישים רבים ובני-משפחתם הסכימו להפקיד ארכיוניהם הפרטיים או ארכיוניהם העסקיים בארכיון העיר. בעלי מקצועות, כמהנדסים, עורכי-דין ורואי-חשבון היו מוקד מיוחד לפעילות, כי נוכחנו לדעת שבמהלך פעילותם המקצועית מצטבר אצלם חומר היסטורי רב-ערך. כמובן שאנו מקפידים כאן על כללים חמורים של אתיקה מקצועית וחלק מהחומר סגור לעיון לתקופה ממושכת.

מלחמת 'ששת הימים' הביאה למפנה קיצוני בפעילות הארכיון. העניין האקדמאי והציבורי בירושלים ותולדותיה, שקיבל תמריץ עצום עם איחוד העיר, הביאנו ליצירת קשרים עם מוסדות-ציבור במזרח העיר, שהיה ברור לנו שיש ברשותם חומר ארכיוני רב-ערך בעל עומק כרונולוגי רב.

הקשיים המדיניים-כלליים בקיום מגעים מסוג זה מכבידים עלינו מאוד, אך ניתן להצביע על השגים מסוימים, בעיקר אצל הכנסיה האנגליקנית בירושלים.

בעיות ולבטים

בעיית היסוד של ארכיון העיר היא מקומו. די מוזר, שלעיר ירושלים לא נבנה עד כה מבנה ייחודי שישכן את החומר הרגיש מאוד והחד-פעמי שקיים בדרך-כלל בארכיון. הבעיה היא חלק מההזנחה הכללית של נושא מבני הארכיונים בישראל. הארכיונים הממלכתיים והלאומיים הראשיים עדיין שוכנים במבנים 'ארעיים' ואי-יכולתם להוות דוגמה, ליצור קנה-מידה לאומי מחייב לפעילות, מחלישה את מערכת הארכיונים כולה וארכיוני הערים אינם יוצאי דופן בעניין זה. מאז 1980, שוכן ארכיון העיר במבנה עירוני ברחוב אגרון 28, ששימש בעבר סוכנות למימכר רכב. נעשה מאמץ ניכר על-ידי עיריית ירושלים להתאים מבנה זה ליעודו החדש. למבנה חסרונות רבים, אך הוא מעניק לראשונה מזה 17 שנה הזדמנות לגישה נוחה של הציבור אליו. במקום ייבנה חדר-עיון נוח; תהיה לראשונה אפשרות להציג במקום חומר ארכיוני בתערוכות. ריכוז כל החומר במקום אחד מאפשר לצוות הקטן של הארכיון פעילות יעילה יותר משבעבר. הארכיון מקיף כיום כ-1.25 ק"מ חומר ארכיוני. יש בו אוספי צילום חשובים ביותר, ספריית-עזר בנושא ירושלים ואוספים אחרים בעלי ערך רב.

החומר הארכיוני

א. חומר שמקורו בעיריה.

1. עיריית ירושלים העות'מאנית

ספרי החלטות של מועצת העיריה, 1891-1914, כתובים ביד כלשון הערבית. פנקסי רישום הכנסות, 1891-1914, בערבית.

2. עיריית ירושלים המנדטורית

מועצת העיריה — פרוטוקולים, 1934-1948.

ועדות המועצה — פרוטוקולים, 1934-1948.

מנהל כללי — תכתובת, 1934-1948.

מחלקת אספקת המים — תיקי תכנון, הפעלה ותכתובת, 1919-1948.

מהנדס העיר — תיקי בניין, 1936-1948.

תיקי תכנון (במשרדי מחלקת ההנדסה, רח' הלל), 1930-1948.

3. עיריית ירושלים הישראלית

- מועצה — פרוטוקולים, 1948-1977.
- ועדות המועצה — פרוטוקולים, 1948-1977.
- מנהל כללי — תכתובת, 1948-1977.
- מהנדס העיר — תיקי תכתובת, 1948-1970.
- מהנדס העיר — תיקי בניין, 1948-1977.
- לשכות סגני ראש העיר, 1948-1977.
- מחלקה לחינוך — תיקי תכתובת, 1948-1970.
- אגף למלאכה ותעשייה — תיקים נבחרים של עסקים שנסגרו, 1948-1975.
- כמו-כן יש חומר רב של מחלקות ואגפים בעיריה.

4. בתי-ספר יסודיים ותיכונים

ארכיונים של בתי-ספר שנסגרו:

1. בית-הספר 'דורש-ציון', 1880-1970 (ארכיון לא שלם).
 2. בית-הספר 'תחכמוני', 1914-1977 (ארכיון שלם).
 3. בית-הספר כ"ח, בנות, 1900-1977 (שרידי ארכיון).
 4. בית-הספר 'רוחמה', 1960-1978 (ארכיון לא שלם).
 5. בית-הספר ע"ש רמז, 1949-1979 (ארכיון שלם).
 6. בית-הספר ע"ש סוקולוב, 1949-1975 (ארכיון לא שלם).
 7. בית-הספר 'מוריה', 1952-1979 (ארכיון שלם).
 8. בית-הספר 'תלפיות', 1968-1971 (ארכיון שלם).
 9. בית-הספר 'יסודי התורה', 1953-1976 (ארכיון לא שלם).
 10. בית-הספר לנערים עובדים 'למל', 1957-1975 (ארכיון שלם).
 11. בית-הספר תיכון ערב 'אופקים', 1958-1977 (ארכיון לא שלם).
 12. בית-הספר בית חינוך תיכון ערב, 1955-1977 (ארכיון לא שלם).
 13. בית-הספר תיכון 'מעלה', 1945-1976 (ארכיון שלם).
- כמו-כן יש חומר נבחר של 14 בתי-ספר פעילים.

מוסדות חינוך אחרים:

14. 'בצלאל' — בית-ספר גבוה לאמנות, 1906-1970 (ארכיון כמעט שלם).
15. בית חינוך לעוורים, 1910-1970 (ארכיון כמעט שלם).
16. בית חינוך יתומים הספרדי, 1920-1955 (שרידי ארכיון).

5. ארכיונים של ועדי שכונות

1. בית וגן, 1919-1957 (ארכיון שלם).
2. בית-הכרם, 1922-1960 (ארכיון כמעט שלם).
3. תלפיות 1922-1970 (ארכיון כמעט שלם).

מנחם לוי

4. קרית-משה, 1924-1948 (רק תכתובת).
5. רחביה, 1930-1948 (שרידי ארכיון).
6. גאולה, 1926-1948 (ארכיון חלקי).
7. זכרון-משה, 1907-1953 (רק פנקסי חשבונות ותקנות).
כמו-כן יש חומר דוקומנטארי על מרבית שכונות ירושלים הכולל תקנות, פרסומים וקטעי עתונים.

6. מוסדות-ציבור, אגודות

1. לשכת המסחר, 1948-1975 (ארכיון שלם).
2. התאחדות בעלי-מלאכה 1948-1970 (ארכיון שלם).
3. התאחדות בעלי-תעשייה, 1932-1948 (ארכיון שלם).
4. ארגון בעלי בתי-מלון, בתי-קפה ומסעדות, 1948-1960 (חומר נבחר).
5. מושב-זקנים וזקנות המאוחד, 1892-1960 (ארכיון כמעט שלם).
6. בית-זקנים וזקנות הכללי, 1919-1948 (שרידי ארכיון).
7. הסתדרות עורכי-הדין בירושלים, 1928-1938 (פרוטוקולים).
8. 'חובבי ירושלים', 1956-1960 (ארכיון שלם).
9. הנהגת צופי ירושלים, 1919-1923 (תכתובת).

7. מפעלים כלכליים, עסקים

1. 'המקשר', קואופרטיב לתחבורה, 1932-1966 (ארכיון כמעט שלם).
2. 'ציון', קולנוע, 1920-1960 (ארכיון כמעט שלם).
3. 'מאו בולוס', בית מסחר, 1895-1953 (פנקסי רישום מכירות).
4. 'יקבי ציון', 1926-1941 (שרידי ארכיון).
5. 'ברמן', מאפיה 1920-1940 (שרידי ארכיון).
6. דפוס 'שיינבוים-וייס' 1919-1947 (דוגמאות של דברי דפוס).
7. דפוס 'רונלד' 1949-1955 (דוגמאות של דברי דפוס).
8. אכסניה 'תפארת ציון' 1926-1947 (פנקסי עסקים).

8. ארכיון עיריית מזרח ירושלים, 1948-1967 (ארכיון שלם).

9. כנסיות

1. כנסיה יוונית-אורתודוקסית, 1890-1978 (אוסף דברי דפוס ומעט חומר ארכיוני).
2. כנסיה אנגליקנית — פנקס רישום מכתבים והחלטות, 1837-1861 (העתק צילומי).
3. החברה הרוסית האורתודוקסית לארץ-ישראל, 1890-1955 (שרידי ארכיון).

ארכיונים פרטיים

מהנדסים

- משרד הקרילין, מהנדסים, 1924-1939 (תכניות ומפות).
- קלוויין, יוסף, אדריכל, 1935-1965 (תכניות לבניינים).
- הופמן, אוטו, אדריכל, 1949-1970 (תכניות לבניינים).
- סוד מוריה, שלמה, מהנדס, 1935-1960 (תכניות לבניינים).

עורכי־דין

- אמדור, אלכסנדר, 1934-1952 (תיקים נבחרים).
- ברנבלום, שלמה, 1925-1955 (תיקים נבחרים).
- מזרחי, שלמה, 1925-1975 (תיקים נבחרים).
- גרוסמן, משה, 1932-1950 (תיקים נבחרים).
- קרונוגולד, חיים, 1947-1952 (חומר על פעילותו הציבורית).

אמנים

- שץ, בוריס, 1900-1932 (ארכיון אישי ועסקי).
- שץ, בצלאל, 1935-1948 (ארכיון אישי ועסקי).
- רבן, זאב, 1924-1950 (ארכיון עסקי).
- ניקובה, רינה (רקדנית), 1925-1970 (ארכיון אישי).

מוכתרים

- אלפרט, ישראל, מוכתר 'בית־ישראל', 1940-1947.
- ברנבלום אלתר — פנקס רישום לידות לאשכנזים.
עות'מאנים, 1891-1898.

ארכיונים פרטיים אחרים

- אבישר, דוד (מורה, עסקן וסופר).
- אולנדורף, פאני (עובדת סוציאלית).
- אלישר, יעקב שאול ('ראשון לציון').
- בראור, אברהם יצחק, ד"ר (גיאוגראף ומורה).
- בר־דיין, חיים, ד"ר (חוקר ועסקן ציבורי).
- הלוי מרדכי, הרב (מזכיר ועד העדה הספרדית).
- האפט, יעקב (עסקן ציבורי).
- ווישיץ, אפרים (עורך־דין ועסקן ציבורי).
- כהן, מנדל (נגר).
- כהנא, שמואל (אמרגן).
- מאיר, יעקב ('ראשון לציון').

מנחם לרין

מזרחי, חנינא (עסקן, סופר ומורה).
מלכו, יצחק רפאל (עסקן).
מלצר, פייבל (חוקר ומחנך).
צורף, שלמה זלמן (בונה בית-הכנסת 'החורבה').
קלוגאי, יצחק (מורה וחוקר).
אשבי, צ'רלס רוברט (מתכנן ערים, ארכיטקט ואמן), 1924-1919.
ניקולאיסון, ג'ון (מסיונר ועסקן הכנסיה האנגליקנית), 1860-1837.

חומר אחר

קיים חומר רב נוסף — פנקסים, תיקי תכתובת ופריטים בודדים שהגיעו ממקורות שונים. ברשימה זו צוינו החטיבות החשובות ביותר.

מגבלות עיון

לפי החוק, חומר ארכיוני של העיריה סגור לעיון ל-20 שנה, למעט פרוטוקולים משיכות המועצה וועדות פומביות שלה ופרסומים.
חלק מהחומר שבארכיון סגור לעיון לתקופה של 50 שנה.

